

УДК 94(477):930.1(028)«1921»
<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.10.217-252>

Ігор Срібняк, д.і.н., проф.

Київський університет імені Бориса Грінченка

**«НЕ ГНИЙТЕ В БАРАКАХ, ТВОРІТЬ ЖИТТЯ ТУТ,
НА ЦЬОМУ МАЛЕНЬКОМУ МІСТІ, ОГОРОДЖЕНОМУ
ДРОТАМИ...» (ПОВСЯКДЕННЯ ІНТЕРНОВАНИХ
ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ У АЛЕКСАНДРОВІ (ПОЛЬЩА) У
ВИСВІТЛЕННІ ТАБОРОВОЇ ПЕРІОДИКИ, 1921 р.)***

***Анотація.** У статті аналізуються умови перебування та основні прояви культурно-освітньої діяльності інтернованих вояків-українців у таборі Александрів (Польща) у 1921 р. На основі використання широкого кола архівних джерел автором було зроблено висновок про те, що таборове повсякдення вояцтва було позначене значними труднощами, але поступово становище таборян нормалізувалось. У таборі була заснована ціла низка освітніх, культурно-мистецьких організацій, а також кооператив, що позитивно впливало на моральний дух вояцтва. Крім того, студії в таборових школах, відвідування різноманітних освітніх курсів дозволяли всім бажаним поповнити запас своїх знань, що було надзвичайно важливим в умовах еміграції, дозволяючи наповнити конструктивним змістом таборове повсякдення значного числа інтернованих, насамперед з числа старшин.*

Таборовий театр, хор, оркестр, різні гуртки на загал успішно надзвичайно важливу місію скріплення національної свідомості вояцтва та зміцнення їх морального духу, що значною мірою дозволило запобігти розкладовим у середовищі інтернованих. Важливу складову таборового

* Дану статтю було підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europy Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі – *авт.*

повсякдення являла собою таборова преса, яка попри всі негаразди, пов'язані з труднощами її видання в Александріві, знаходила можливість оперативно інформувати вояцтво про події в Європі та Україні, не забуваючи при цьому й про висвітлення таборового життя. Проте розвинути свої культурно-освітні досягнення інтерновані не мали можливості, бо вже восени 1921 р. польська влада вдалась до розв'язання згадуваного табору та переміщення його мешканців до інших таборів.

Ключові слова: інтерновані, освіта, табір, старшина, часопис, Александрів, Польща.

Проблема перебування інтернованих вояків-українців у таборі Александрів Куявський (Польща) – на відміну від більшості інших таборів – є вже значною мірою розробленою. Першопрохідцями в цьому виступили польські історики [1, s. 245-258; 2; 3], публікації яких заклали основу для створення нових наукових опрацювань. У кінці 1990-х – на початку 2000 рр. вийшло друком кілька монографічних видань, увага авторів яких була зосереджена як на загальних аспектах таборового побуту інтернованих у цьому таборі, так і на з'ясуванні особливостей видавничої діяльності таборян[4; 5; 6; 7].

Черговим важливим етапом у розробці цієї теми став вихід окремої збірки (із серії «Табори полонених та інтернованих на польських землях 1914-1924»), яка була підготовлена заходами гурту торунських істориків. Безпосередньо таборовій тематиці у ній була присвячена ціла низка статей, автори яких торкнулись різних аспектів життя та побуту інтернованих вояків-українців у таборі Александрів [8, s.51-64; 9, s.65-76; 10, s.77-90; 11, s.91-97].

Проте потреба залучення до наукового обігу нових джерел, і зокрема матеріалів таборової преси, вимагає поновного звернення до вивчення даної проблеми. Також важливим видається й здійснення цілісної реконструкції таборового повсякдення інтернованих, і зокрема – їх настроїв і мотивацій,

морально-емоційного та фізичного стану, а також готовності таборян й надалі відстоювати національно-державні ідеали УНР.

З перших днів інтернування командування групи інтернованих в Александрові доклало чимало зусиль для налагодження культурно-освітньої роботи в таборі, що мало велике значення для згуртування та піднесення боєздатності дислокованих тут частин та з'єднань армії УНР. Практичне виконання цього завдання було покладено на дивізійні культурно-освітні відділи, які були створені при штабах 6-ої Січової та 4-ої Київської стрілецьких дивізій ще до початку інтернування Військ УНР у таборах Польщі. У скорому часі зусиллями їх співробітників культурно-освітні осередки почали діяти у майже всіх бригадах, полках і куренях згаданих дивізій.

Але заснування на початку 1921 р. у таборі низки різних гуртків і осередків (кооперативу, шкіл грамоти, церкви, газети, журналу, хору і драмгуртку) було заслугою невеликої групи небайдужих старшин, які усвідомлювали свою місію та завдання в таборі. Між тим за оцінкою автора статті «Творім життя» в журналі «Зірниця», який приховав своє правдиве ім'я під «Слухачем кооперативних курсів», загал таборян лише споглядав на їх зусилля, не бажаючи «розворухатись і вийти в одну з існуючих організацій і допомогти їй своєю працею». Саме цій категорії «споглядальників» був адресований заклик невідомого автора замітки в «Зірниці»: «Не гнійте в бараках, творіть життя тут, на цьому маленькому місті, огороженому дротами. Тут немає широких вулиць з візниками і самоходами (автомашинами – *авт.*), немає крикливих ресторацій, [...] але для життя це зайва річ». Тут же було висловлено переконання, що коли би всі таборяни обрали для себе «шлях праці», то в таборі постав би «маленький «Культурний городок»» [12, с.16].

Творити його розпочали – знов таки – ініціативні та віддані ідеям УНР старшини, які проводили в бараках імпровізовані виклади-лекції, в живій розмові спілкуючись з козацтвом на різні теми суспільно-політичного та економічного життя України та європейських країн. Як зазначалось в одному з

чисел таборового часопису «Нове життя», робили вони це «з твердою вірою в остаточну перемогу, з ясною надією на краще майбутнє, з запалом і жвавістю» [13, с.1].

Одними з перших у таборі (з 1 січня 1921 р.) почали діяти «кооперативні курси», заснування яких стало можливим завдяки голові таборового кооперативу хорунжого І.Липовецького. На їх щоденні лекції вписалось близько 100 таборян, яким викладалось рахівництво (сотник Галайда), загальний курс кооперації (І.Липовецький), «техніка проведення зборів» (поручник Сінельник). Попри майже повний брак підручників, та зрештою й викладачів, «добра воля і охота слухачів надала курсам дійсно діловий характер». Лише 56 вояків знайшли в собі сили й бажання завершити повний курс викладів, здобувши в такий спосіб ази кооперативної справи [14, с.15].

Але основний тягар праці припав на співробітників культурно-освітніх відділів дивізій, які дбали про національно-патріотичне, культурно-естетичне і моральне виховання вояцтва, а також його фізичне оздоровлення. Крім того, конче необхідним було й піднесення загального інтелектуального рівня інтернованих, і зовсім вже невідкладним – повна ліквідація неграмотності серед козацтва. На членів культурно-освітніх відділів дивізій покладалась й справа видання українських книжок, журналів та газет, а також ознайомлення таборян з їх змістом. Вони мали сприяти у заснуванні спортивних гуртків, театральних і мистецьких товариств та інших культурних осередків. Нарешті – стратегічною метою діяльності відділів було визначено пропаганду ідеї відновлення УНР на українських землях.

З метою координації діяльності двох дивізійних відділів командуванням групи була призначена культурно-освітня рада табору, до якої увійшли представники від всіх найголовніших інституцій та освітньо-мистецьких осередків табору. Головою ради було обрано сотника Г. Гладкого (він же виконував обов'язки й редактора дивізійного листка «Нове Життя»), його заступником – сотника Редьку (голова драматичного гуртка), секретарем – сотника Головка (спортивний гурток), членами – сотника Кравченка (начальник

культурно-освітнього відділу 6-ої дивізії), хорунжих Гончарова (співочий гурток), Семенова (лекторська спілка) і І. Липовецького (таборовий кооператив) [15, с.16; 16, арк.20зв.]. Рада мала лише дорадчі функції, координуючи діяльність різних гуртків [17, арк.60].

У першу чергу було вжито заходів для ліквідації неграмотності серед козацтва – обстеження табору в Александрові, здійснене співробітниками Генерального штабу Армії УНР у січні 1921 р., виявило тут значну кількість неписьменних (679 козаків) та малописьменних (632 козаки), та ще 1303 таборянина з початковою освітою. Таке становище вимагало негайного реагування з метою докорінної зміни цієї ситуації. Водночас у таборі перебувало 657 осіб із середньою освітою і 18 – з вищою (майже виключно старшини та військові урядовці, серед яких була достатня кількість вчителів початкових шкіл і фахових лекторів) [18, арк.4], що дозволяло без зволікань розпочати освітню працю, спрямовану на ліквідацію неграмотності серед козацтва.

Впродовж зимових місяців 1921 р. таборовими культурно-освітніми відділами була виконана лєвова частка роботи із влаштування шкіл грамоти (початкових шкіл), покликаних дати ази грамоти неписьменним козакам, а також полегшити здобуття нових знань для малописьменних. Зокрема, вже у січні 1921 р. у таборі були засновані школи грамоти, в яких навчалось 947 козаків [19, с.245]. У лютому ц.р. було організовано виклади для козаків з історії та географії України, а також лектуру творів відомих українських письменників, яка проводилась у таборовій читальні. Не було обійдені увагою і старшини, для яких тоді ж та організовано спеціальні виклади з історії, географії, політекономії та військових наук [20, с.8]. З 1 лютого ц.р. для них також відкрилась курси іноземних мов (німецької зі 140 слухачами і англійської зі 20 учнями) [21, с.25-26]. Частина старшин об'єдналась в «Громаді українського стрілецького студентства» (голова – поручник Осінський), яка діяла при 6-й дивізії на підставі власного статуту [22, с.29].

Проведення просвітницької роботи в 4-й дивізії було спочатку ускладнено тим, що її підрозділи перебували не лише в Александрові, але й у Вадовицях. Після зосередження всіх частин в одному таборі 5 лютого 1921 р. було відновлено роботу дивізійного культурно-освітнього відділу (голова – сотник Галайда-Поляків). У його складі були створені «наукова секція» на чолі з хорунжим Хлюром (їй була доручена організація дивізійних шкіл грамоти), секція мистецтва (з підвідділами літератури, співу, малярства); відділ також координував діяльність дивізійного хору і курсів польської і німецької мов для старшин [23, с.27].

Відділ перш за все доклав всіх зусиль для ліквідації неписьменності серед козацтва, для чого заснував п'ять шкіл грамоти (в бригадах та кінному полку). Водночас у дивізії також були забезпечені умови для навчання малограмотних козаків, зокрема – засновано ще одну нижчу (110 учнів) і вищу (63 учня) початкові школи. Попри несприятливі умови таборового існування за перші три місяці своєї роботи школи досягли значних позитивних результатів – кількість неграмотних у цій дивізії зменшилась з 400 до 50 осіб (останні навчилися читати і писати на момент ліквідації табору в кінці 1921 р.) [24, с.28-29].

Однак ці здобутки не могли змінити того, що на загал культурно-освітня робота в таборі проводилась без певного плану і системності – здебільшого на власний розсуд начальників культурно-освітніх відділів дивізій. Задля централізації управління згадуваними відділами в Александрові (та інших таборах) у структурі Генерального штабу Армії УНР було створено культурно-освітню управу [25, арк.71], яка ініціювала важливі організаційні зміни в таборі. 12 травня 1921 р. з метою уникнення дублювання роботи в Александрові постав об'єднаний культурно-освітній відділ з поручником М.Битинським на чолі (при цьому були збережені й дивізійні відділи), в складі якого мало бути створено кілька секцій (загальна, видавнича, історична, мистецька, наукова, бібліотечна, фізичного виховання та ін.) [26, арк.20].

На початку весни 1921 р. існуючі початкові школи в таборі були реорганізовані за єдиним положенням, виробленим міністерством народної

освіти УНР, що давало змогу отримувати козакам правні свідоцтва про закінчення курсу навчання. Відповідно до цього положення та подальшої реорганізації школи грамоти набували статусу I-го ступеня (класу) «Єдиної Державної Школи» (ЄДШ), нижчі початкові школи – II-го ступеня, і вищі початкові – III-го. Подальша освіта здійснювалась на вищих ступенях (від IV до IX) згадуваної ЄДШ, які відкривались в дивізіях у випадку дійсної потреби. Закінчення останнього класу давало можливість здобути середню освіту.

Для реалізації цих положень у 6-й дивізії було засновано чотири школи (де навчалось до 150 осіб), які діяли з кінця лютого до 1 травня 1921 р. потім навчання було продовжено у загальнодивізійній школі, що була створена в рамках ЄДШ. Тут навчання продовжувало 73 козака, які були зведені в окрему команду. Вояки, які не потрапили до складу цих шкіл, проходили початкову освіту в своїх підрозділах [27, арк.31]. Після двохмісячної літньої перерви (коли інтернованих активно використовували на різних роботах поза табором) освітня робота в Александрові знову набула рис системності та планованості. У 6-й дивізії з 19 серпня 1921 р. розпочала свою роботу школа для неграмотних, де навчалось 53 учня – переважно з числа тих, хто не встиг зробити цього раніше.

Крім того, у таборі було відновлено функціонування курсів іноземних мов, де викладались на вибір німецька, французька або англійська мови. Виклади проводились спеціально до того підготовленими лекторами, яких мала рекомендувати Старшинська (військово-фахові теми) або Студентська (загальні теми) громади. Остання заснувалась у таборі 9 травня 1921 р., об'єднавши близько 50 членів дивізійних студентських громад. Її керівним органом стала рада (у складі І.Липовецького, Півторацького, Хлюра, Євтушенка і Марченка). В ухваленому членами статуті організації була визначена мета її діяльності – «закінчення вищої освіти у вищих школах за кордоном, жвава і енергійна праця по самоосвіті в межах табору, всестороння допомога культурно-освітнім організаціям табору в їх праці» (§1) [28, с.25].

Своїми безпосередніми практичними завданнями Українська студентська громада поставила «вдосконалене вивчення» української мови та однієї

іноземної, а також підготовка рефератів та читання лекцій для таборян у відповідності до майбутнього фаху кожного члена громади. Виконуючи взяті на себе завдання майбутні студенти відвідувати курси польської та німецької мов, в їх розпорядженні була й окрема невеличка книгозбірня [29, с.4].

Чільна увага в Александрові приділялась й військово-фаховій освіті вояцтва. Так, зокрема, у 6-й дивізії взимку 1921 р. функціонували повторні старшинські курси для гарматників і техніків; крім того – для всіх старшин читалися лекції з різних галузей військової науки. У березні 1921 р. у 6-ої дивізії було проведено ще один повторний курс для старшин, в рамках якого були проведені виклади з топографії, військового господарства, фортифікації, тактики, артилерії, української мови, історія і географії України. Штаб групи подбав і про заснування курсів для булавних старшин (їх відвідували старші офіцери обох дивізій) [30, арк.70].

Свій внесок у піднесення освітнього рівня таборян зробила й Старшинська громада 6-ої дивізії, щоправда це стосувалось майже виключно фахової підготовки старшин. Її заходами було влаштовано викладання курсу лекцій та окремих рефератів на різні спеціальні (вишкіл рекрутів, підготовка стрільця, польова служба та ін.) та військово-історичні теми [31, с.3]. Для стрільців 6-ої дивізії були влаштовані загальнодивізійні піхотні, гарматні, технічні підстаршинські вишколи, після закінчення яких всі випускники отримали відповідні свідоцтва [32, с.2].

Отже, загальний перебіг розвитку освітньої діяльності свідчив про значні здобутки командування групи та готовність інтернованих до засвоєння нових знань, потрібних для їх майбутнього повернення додому. Але прихід літнього тепла вніс свої корективи у навчальний процес 6-ої дивізії. Частині вояцтва смертельно набридла таборова ізоляція, їм хотілось хоч на короткий час забути про пригноблюючу атмосферу табору. Дехто з них волів не сидіти в бараках на викладах, а вийти поза дроти та провести кілька годин на природі (вже досить ліберальний режим утримання українців на той час дозволяв непомітно вийти з табору).

Принаймні, саме так описувалась ситуація в щоденникових записках Андрієвського, які були опубліковані на шпальтах таборового часопису. Останній занотував, що після сніданку в бараках залишались «тільки «хоробрі», які не бояться дальнішого свого військового навчання, а решта втікає з табору, аби не бути на лекціях стрілкового і польового статутів» [33, с.2]. Навіть учні шкіл грамоти не вважали за потрібне здобувати знання – у записах ще одного таборянина (О.Кузьміна) міститься інформація, що з настанням літньої пори року школу грамоти відвідувало 2-3 особи із загальної кількості 50 неграмотних (16 стрілецька бригада 6-ої дивізії) [34, арк.12].

Очевидно, що таке ставлення частини козацтва до спеціальних викладів дійсно мало місце, засвідчивши невміння організаторів та виконавців цих занять зацікавити вояцтво навчанням. Але така ситуація мала місце не у всіх частинах, крім того – старшинство Армії УНР демонструвало набагато серйозніше ставлення до навчання. Зокрема, за вказівками генерал-хорунжого Ю.Тютюнника при штабі підпорядкованій йому 4-й дивізії були засновані старшинські курси, організовано підготовчий курс для військових урядовців, створено підстаршинські вишколи (останні – при кожній бригаді дивізії). Ці курси проводили інтенсивну діяльність до 1 червня 1921 р., після чого ця робота була продовжена у куренях. Для всіх бажаючих було також організовано читання тематичних та загальноосвітніх лекцій з садівництва, кооперації, бухгалтерії, астрономії, різних галузей воєнної науки, іноземних мов [35, с.28-29].

Також у 4-й дивізії були організовані й 2,5-місячні курси культурно-освітніх інструкторів, які у кінці травня 1921 р. успішно закінчили 15 осіб з числа 22 відряджених для їх проходження. Одним з числа їх випускників був козак 10 пішої бригади Анатоль Ярошук, якому було вручено відповідне свідоцтво [36, г.22/53/17] (*див. ілюстр.1*). Завдяки зусиллям цих підготовлених інструкторів стало можливим активізувати просвітницьку роботу з неграмотними в підрозділах шляхом проведення курсів з українознавства.

Взагалі останнім приділялась особлива увага, бо ці виклади сприяли зміцненню морального духу інтернованих, про що, зокрема, свідчить значна загальна кількість їх слухачів з числа вояків 6-ї дивізії (335 осіб) [37, арк.3-19]. Вони були створені у всіх частинах дивізій спочатку окремо для старшин та козаків, а у переліку предметів, які їм пропонувалися були представлені українська мова і література, історія та географія України, основи економічних знань; часто практикувалось й проведення бесід на актуальні громадсько-політичні теми. Пізніше курси українознавства були об'єднані, що справило вагомий виховний вплив як на козаків, так і на старшин дивізії, причому кількість слухачів курсів збільшилась до 400 вояків [38, с.2].

Розвиткові загальної освіти в таборі (і зокрема початковим школам) надавалась різнобічна та істотна допомога з боку таборового представництва благодійної американської організації Young Men's Christian Association (Молодіжна християнська асоціація, YMCA), що надавала гуманітарну допомогу в таборах інтернованих Військ УНР у Польщі (керівники – П.Вуков, з липня 1921 р. – А.Садиков) [39, с.7]. Завдяки її допомозі у таборі була відкрита Реальна школа, що дала можливість закінчити середню освіту багатьом козакам і старшинам 4-ої та 6-ої дивізій, які отримали в такий спосіб можливість продовжити освіту у вищих школах (здебільшого – у навчальних закладах ЧСР) [40, с.37]. Час від часу в таборі (за сприяння YMCA) влаштовувалось проведення спеціальних освітніх курсів (із землеробства, садівництва та ін.) [41, арк.108-108зв.]. Заходами YMCA у таборі з березня 1921 р. діяв кінотеатр, що також сприяло піднесенню рівня загальної освіченості таборян [42, с.27].

На високому рівні розвитку в таборі перебувало й культурно-мистецьке життя, початки якого сягають ще 13 грудня 1920 р., коли С.Шабалін і поручник Сінельник приступили до організації хору (при 6-й дивізії). Згадувані старшини поставили перед собою завдання «познайомити стрілецьтво з українською піснею і музикою, дати йому корисну розвагу, влаштувати курси співу і музики». 27 грудня хористами було влаштовано перший концерт перед польською публікою, що мав великий успіх (завдяки його проведенню хор

отримав перші кошти, потрібні для його подальшого розвою – 10.417 марок польських, м.п.). 31 грудня хор виступав з концертом для вояків 6-ої дивізії, наступного дня – для всіх бажаючих в таборі (обидва – безоплатні) [43, с.27].

Одночасно в Александрові тривало й становлення таборового театральнo-драматичного осередку – і вже 20 грудня 1920 р. заходами Драматичного товариства імені М.Садовського було організовано театральний гурток, до складу якого увійшли й артисти-аматори 4-ої дивізії. У цей час – за згадками М.Гладкого – «не було ні сцени, ні декорацій, ні костюмів, ні найголовнішого – не було ніяких засобів для того, щоби можна було молодому драматичному гурткові почати свою працю» [44, с.17]. Тим не менш організаційне становлення товариства тривало, завершившись 26 грудня ц.р. затвердженням його тимчасового статуту. В ньому була сформульована основна мета діяльності Драматичного товариства – «ознайомлення з рідною штукою (мистецтвом – *авт.*) і дати розвагу інтернованим», задля чого члени товариства брали на себе зобов'язання популяризувати національне драматичне мистецтво та займатись артистичним самовдосконаленням [45, арк.12].

Командування групи інтернованих знайшло можливість передати у розпорядження цього гуртка окремий барак, який належало переобладнати у таборовий театр (на 400 місць). Значною проблемою для таборових артистів було облаштування сцени та виготовлення театральних костюмів, і тут їм на допомогу театру прийшла вже згадувана YMCA, яка надала грошову субвенцію театру (свій внесок у виготовлення декорацій та реквізиту зробило й Драматичне товариство імені М.Садовського) [46, арк.108-108зв.].

Завдяки цій допомозі за перший місяць роботи таборового театру на його сцені були поставлені вистави «Пошились у дурні» М.Кропивницького і «Панна Мара» В.Винниченка, а також підготовлені ще кілька п'єс: «Зоря нового життя» Кащенко, «Мартин Боруля» Тобілевича, «Назар Стодоля» Т.Шевченка [47, с.30]. У подальшому репертуар театру збільшився завдяки підготовці нових побутових та історичних п'єс українських авторів, у т.ч.: «Ой не ходи Грицю та на вечорниці», «Дай серцю волю – заведе в неволю» (обидві –

М.Кропивницького) та ін., але найбільшою популярністю у таборян користувались «Про що тирса шелестіла» С.Черкасенка і «Невольник» М.Кропивницького, а також кілька одноактних п'єс [48, с.29; 49, с.2].

Важливим було й те, що з метою вдосконалення майстерності таборових акторів та задля ознайомлення їх з азами режисерської роботи у лютому-березні 1921 р. були організовані «театральні курси» (керівник – Блощаневич), на яких 45 їх слухачам були проведені такі виклади як «Історія театру», «Практичне гримування», «Теорія співу» та ін. [50, арк.12; 51, с.30]

Готуючи вистави та безоплатно пропонуючи їх увазі глядачів, таборовий театр виконував важливу мобілізуючу функцію в таборі. Разом з тим, навіть коли за відвідування театру стягувалась невелика платня, чистий прибуток від частини таких вистав передавались на різні гуманітарні потреби самих таборян. Так, зокрема, всі виручені кошти від вистави п'єси «Невольник» М.Кропивницького (10325 м.п. від продажу вхідних квитків та програмок), яка відбулась 20 квітня 1921 р., були використані для поліпшення харчування хворих стрільців у таборі на Великодні свята [52, с.4].

Ця ж вистава була повторена наступного дня, і таборовий часопис у короткій замітці-рецензії відгукнувся на майстерну гру акторів, якій була притаманна «підготовленість і упевненість у собі». Особливо було відзначено піднесену гру Блощаневича, Животівського і Агрес, які в останньому акті «особливо гарно і з мистецьким умінням» відтворили «сторінку страждань нашого народу в його тяглій боротьбі з ворогом у звичайній щоденності села» [53, с.4].

Загалом же упродовж 1921 р. Драматичним товариством ім.М.Садовського було підготовлено близько 50 вистав, 30 з яких відбулись безкоштовно – для мешканців табору. Завдяки роботі таборового театру та виступам хорових колективів вечірній час таборян був наповнений конструктивним змістом, здатним хоча би тимчасово тамувати ностальгічні відчуття інтернованих [54, арк.108-108зв.].

При Драматичному товаристві діяв й струнний оркестр в кількості 20 музикантів, інструменти для якого були придбані на надані YMCA кошти. Ця обставина дозволила широко розвинути діяльність співочої секції культурно-освітнього відділу, заходами якої було проведено близько 30 концертних виступів – як в таборі для інтернованих, так і в Александрові для його мешканців. Членами секції було підготовлено і видано 40 примірників «Збірки українських пісень з репертуару хору 6 Січової дивізії». При секції діяла школа співу та декламації, слухачі якої часто приходили до бараків і навчали хоровому співу козаків окремих куренів [55, арк.60; 56, с.2].

Свій хор у складі 40 осіб (керівник – хорунжий Бабійченко) мала й 4-та дивізія, причому високий рівень виконання її солістами українських народних пісень дозволяв йому концертувати не лише в таборі, але й поза його межами (в Торуні, Цехоцінку та ін.), популяризуючи в такий спосіб українське мистецтво [57, с.28-29]. Зрозуміло, що його виступи у польських містах (так само як виїзні гастролі таборового театру) переслідували й цілком меркантильну мету – заробити додаткові кошти як для організацій, до яких належали таборові митці, так і з метою покращення матеріального стану артистів.

У свою чергу – польська місцева влада охоче дозволяла такі виїзні вистави та концерти, дбаючи при цьому не тільки про поліпшення сприйняття жителями польських міст інтернованих українців, але й не забуваючи про «власний інтерес». Вистави і концерти, які улаштовував таборовий культурно-освітній відділ поза межами табору, обкладались досить значними зборами («на користь Польської держави», «для польських шкіл» та ін.). З огляду на незначні прибутки, які давали ці імпрези, і враховуючи нужденний стан інтернованих, Українська військово-ліквідаційна комісія звернулась до польського уряду з проханням увільнити таборові вистави та концерти від стягнення з них податків, на що була отримана позитивна відповідь [58, арк.627].

Заходами командування та співробітників дивізійних культурно-освітніх відділів у Александрові була створена таборова книгозбірня, загальний фонд якої становив 1510 різних книжок. Окремо існувала бібліотека Старшинської

громади 6-ої дивізії, яка нараховувала близько 1000 томів [59, с.37; 60, с.3]. 6-та дивізія подбала про створення «Хати стрільця», в якій була облаштована кантина і читальня [61, с.6].

З метою фізичного оздоровлення старшин і козаків спортсменами 6-ої дивізії було засновано загальнотаборовий спортивний гурток, заходами якого було налагоджено проведення вправ із сокольської гімнастики, а також організовано кілька футбольних матчів з членами польських спортивних організацій. За деякий час спільно зі спортивним гуртком 4-ої дивізії на основі спортивного гуртка було створено спортивне товариство «Січ» [62, арк.31; 63, с.256].

Командуванню групи інтернованих Військ УНР в Александрові подбало й про задоволення релігійних потреб інтернованих. Таборянин Петро Білон ще у кінці грудня 1920 р. був висвячений у священницький сан, після чого рішенням М.Безручка його було призначено таборовим панотцем до Александрова. Останній «з молодечим запалом і завзяттям взявся за влаштування церкви», а також розшукав все необхідне для відправлення релігійних обрядів. Сама церква містилась у напівтемному коридорі одного з бараків, який стараннями інтернованих був відповідно обладнаний та прикрашений [64, с.1].

Перша церковна відправа привернула багатьох таборян, дехто з яких вперше почув молитви українською мовою. Ця подія додала наснаги інтернованому в таборі українському громадянству, бо П.Білон зумів торкнутися потаємних душевних струн багатьох з них. Церква змінювалась на очах – у березні 1921 р. заходами командира технічного куреня 6-ої дивізії сотника-інженера В.Бокитька (і за його власним проектом) був виготовлений іконостас, який було витримано в українському стилі. Завдяки матеріальній допомозі з боку М.Безручка було придбано все необхідне для виконання художніх робіт, які виконав таборовий художник Крушельницький. Ним були розписані майже всі ікони (за винятком храмової ікони Покрови, яку передав церкві ще один таборовий митець – Савич) [65, с.1; 66, с.26].

Тоді ж церква була переобладнана (зокрема, вставлено шибки, побілено стіни), так що вже нічого не нагадувало того напівтемного коридору, в якому вона спочатку містилась. Силами стільців технічного куреня було виготовлено панікадило, у церкві почав співати хор, так що на церковну службу, яка в ній відправлялася, почали збиратись не лише таборяни, але й православні емігранти з Тарнова, Бидгощі та ін. Цьому сприяло й те, що П.Білону в проведенні церковних служб допомагали члени співочої секції культурно-освітнього відділу 6-ої дивізії, а також дивізійний хор під орудою Шабаліна. Влітку 1921 р. хор поступово переходив до виконання співів українською мовою («Святий Боже» П.Чайковського), в його репертуарі були й оригінальні твори керівника хору («Милість спокою»), причому цей музично-хоровий твір не був «пристосуванням вкраїнського тексту до старих церковних мелодій», а містив «відгуки народньої вкраїнської мелодії» [67, с.4].

Дуже важливою виявилась й ще одна ініціатива о. П.Білона – за його пропозицією було засновано спочатку дивізійне (при 6-й дивізії), а потім і загальнотаборове Братство св. Покрови, членами якого у 1921 р. стали близько 200 таборян. Члени Братства дбали про виховання дітей у християнському дусі, здійснювали переклад на українську мову книжок релігійного змісту, заснували власну невеличку книгозбірню [68, с.159]. Крім того братчики організували читання лекцій на релігійні теми, подбали про започаткування диригентських курсів церковного співу, зуміли знайти кошти для публікації перекладних релігійних видань – дбаючи «про поширення ідеї Української Православної Церкви між своїми і за кордоном» [69, с.4].

Велику роботу проводило Братство (спільно зі Старшинською громадою 6-ої дивізії) з упорядкування могил українських вояків, померлих під час інтернування в Александрові. З цією метою остання оголосила 24 липня 1921 р. «Днем безсмертних» та оголосила збірку коштів, під час якої було зібрано близько 20 тис. м.п. Завдяки цьому було виконано проект спорудження пам'ятника та придбано матеріали для його виготовлення. Протягом тривалого часу таборяни самотужки звозили до визначеного місця каміння, землю і дерен

насипаючи курган та облаштовуючи 70 могил похованих на цвинтарі вояків-українців. 18 вересня 1921 р. у чисельній присутності таборян відбулось освячення пам'ятника померлим у вигляді великого кургану, на якому було встановлено чорний запорізький хрест [70, с.6; 71, с.8; 72, s.14] (див. ілюстр.2).

Починаючи з липня 1921 р. в Александрові діяли дивізійні відділення Всеукраїнської спілки військових інвалідів Армії УНР, яким надавали обмежену матеріальну допомогу командування групи інтернованих та польська комендатура табору. Ця категорія інтернованих потребувала особливого піклування з огляду на свій німецький фізичний стан, і знов таки – на допомогу інвалідам прийшла таборова YMCA, сприяючи їхньому працевлаштуванню у заснованих нею же шевській, кравецькій, слюсарній, палітурній, кошиковій майстернях. Одна з цих майстерень – палітурна – була відкрита 22 червня 1921 р., а її штат становив 9 робітників та два інструктори. За перший місяць своєї роботи вони опрацювали 139 книжок (з різних таборових книгозбірень) [73, с.4].

Взагалі – слід особливо наголосити на тому, що культурно-освітні досягнення інтернованих в Александрові великою мірою стали можливими завдяки допомозі таборового осередку YMCA, керівник якої П.Вуков – за оцінкою, висловленою на шпальтах таборового часопису «Нове життя» – «був відомий[...] своєю енергією своєю прихильністю до наших (таборових – *авт.*) культурно-освітніх справ, відкличністю (готовністю – *авт.*) на кожную корисну нам допомогу» [74, с.6]. Крім вже згаданих допомогових акцій YMCA подбала й про організацію демонстрації для таборян кінофільмів [75, s.255-256; 76, с.8].

До її заслуг слід віднести й заснування малярського гуртка в таборі (26 вересня 1921 р.), робота якого стала можливою завдяки облаштуванню майстерні, а також придбанням приладів для малювання (двох мольбертів, палітри, двадцяти пензликів та фарб) [77, арк.13]. Завдяки цьому дарунку члени гуртка виготовили 9 картин, а в подальшому виконували замовлення таборового культурно-освітнього відділу. Крім того члени цього гуртка виготовили значну кількість живописних композицій на різні українські історичні теми [78, с.37; 79, с.3].

Таборове представництво YMCA регулярно і суттєво допомагало жінкам у таборі, зокрема шляхом видачі додаткових продуктів, про що останні зберігали «теплий спогад і вдячність сердечну» [80, арк.12зв.]. Також у таборі постійно діяли й представники Британського комітету допомоги Польщі («British Commitee for Relief in Poland»). Ця організація охоче залучала до співпраці (на безоплатній основі) й декого з таборян, призначаючи їх своїми повноважними представниками у таборі (такий статус згадуваним Комітетом було надано поручнику лікарю Х.Скачківський-Сушко) [81, арк.56, 62-63].

Спородично гуманітарну допомогу інтернованим надавали й інші міжнародні та національні харитативні організації. Так, зокрема, Американський Червоний Хрест передав до Александрова гуманітарний вантаж – близько 100 предметів дитячого одягу. Також гуманітарна допомога була привезена й представниками французької благодійної місії, які з незрозумілих причин не звернулись до відповідних українських організацій (відповідальних за розподіл пожертв дарувальників) та вдалась до роздавання привезеного на власний розсуд – за принципом «хто перший звернувся» [82, арк.12зв.].

Дієвий вплив на таборян справляла різножанрова таборова преса, яке не лише ефективно запобігало деморалізації вояцтва, але й гуртувала його, надихаючи на продовження боротьби за українську державність. В Александрові виходило кілька періодичних видань, у т.ч. «Нове життя» (дивізійний листок), «Зірниця» (орган таборового кооперативу), сатирично-гумористичні журнали «Полин» і «Комар», «Релігійно-науковий вістник» (орган Братства св. Покрови), «Український стрілець» (видання Старшинської громади 6-ої дивізії), літературно-військовий часопис «Альманах».

Таке розмаїття періодики було значною мірою уможливлено тим, що заходами генерала М.Безручка у квітні 1921 р. було придбано друкарську машину. Завдяки цьому стало можливим видання «Порівнюючої граматики української мови» Модеста Левицького зі словником, брошури «Культурно-освітня праця в армії» Людендорфа (була перекладена і підготовлена до друку

групою старшин 6-ої дивізії). Крім того – розпочато збирання матеріалів з історії бойового шляху Січової стрілецької дивізії [83, с.362].

Одним з найавторитетніших видань була газета 6-ої дивізії «Нове життя» (див. *ілюстр.3*), перше число якої вийшло в світ 15 грудня 1920 р. Її заснування стало можливим завдяки невтомній праці сотників Григорія Гладкого і Олександра Костюченко, які долаючи труднощі з нестачею паперу, все ж таки зуміли забезпечити тиражування листка на старенькому шапірографі [84, арк.12зв.]. Згадуючи цей, можливо найтяжчий період в історії часопису, його редколегія відзначила їх заслуги у ювілейному – сотому – числі «Нового життя»: «Уперто і послідовно, крок за кроком часопис набував сили і поваги, а перший редактор і друкарщик сотник Гладкий вкладав у нього не тільки свої сили, але й душу. Частенько, коли в бараці все спало мертвим сном, за столом при світлі свічки, можна було бачити дві працюючих постаті, які швиденько порались біля шапірографа і, покінчивши з ділом, радісно розглядали свою працю, свій твір, свою укохану дитину – часопис» [85, с.1].

Ситуація з виданням газети значно покращилась у квітні 1921 р., коли друк «Нового життя» вже відбувався на друкарській машині, а з 12 травня 1921 р. – вона набула статусу загальнотаборового інформаційного видання). Це обумовило й зміни в редколегії, до складу якої були кооптовані поручники Дмитро Левицький і Іван Хоріщенко (4-та дивізія). Їх співники зусиллями видання часопису тривало до моменту ліквідації табору, після чого було продовжено у Щипіорно. Прагнучи оперативно отримувати найсвіжішу інформацію про діяльність всіх таборових установ та організацій, оновлена редколегія звернулась до таборян із закликом надсилати до газети звіти про свою роботу, бо такі відомості, на її думку, матимуть «велике значення для майбутнього, коли наші нащадки в боротьбі за волю Батьківщини будуть складати історію нашого тернистого шляху» [86, с.4].

Слід відзначити, що цей заклик було почуто – і редакція досить регулярно публікувала на своїх шпальтах таборову хроніку, висвітлюючи перебіг не завжди помітної, але надзвичайно важливої для всіх інтернованих культурно-

освітньої праці в Александрові. У свою чергу таборяни намагались підтримати газету своїми грошовими внесками, складаючи добровільні датки на її «пресовий фонд». Так, зокрема, у липні 1921 р. одна з таких збірок принесла газеті 3 тис. м.п., що свідчило, на думку редакції «Нового життя», про підтримку українським вояцтвом «світла друкованого слова» [87, с.2].

Важливим було й те, що газета за перший рік своєї роботи зуміла здобути собі визнання не лише таборян, але й окремих українських еміграційних громад в 25 країнах Європи та світу. Така обширна географія розповсюдження дозволила редколегії газети цілком обґрунтовано заявити, що вона «розносить ідею самостійної соборної держави української далеко поза межі дротів свого табору», бо «Нове життя» прочитується українськими емігрантами «в усіх культурних центрах Європи, в країні пірамід Єгипті, серед сипучих пісків Алжиру і Марокко, і навіть в Америці» [88, с.2].

У таборі Александрів вийшов й третій номер військового журналу «Український стрілець» (жовтень 1921 р.), завданням якого була підготовка вояцтва до продовження визвольних змагань та пошук «в багатому досвіді минулих років, в аналізі подій[...] війни тих цілющих ліків, які б змогли оздоровити наш військовий організм» [89, с.2]. На думку редакції, одним з найголовніших завдань, що стояли перед інтернованою армією УНР, було її очищення від ворожого елемента. Цього вдалось досягти у 6-й дивізії завдяки створенню та діяльності дивізійної Старшинської громади, але дуже бажаним – як вважала редакція – було би поширення цього досвіду в інших з'єднаннях інтернованих Військ УНР [90, с.316].

Взимку-навесні 1921 р. у таборі видався й часопис кооперації, культури й освіти «Зірниця» (редактор – хорунжий І.Липовецький), потрібні кошти для чого виділялись таборовим кооперативом. Журнал підносив гасло «В єднанні – сила», та закликав таборян до об'єднання зусиль у протидії постачальникам-спекулянтам, чого найпростіше можна було досягти через кооперацію. На думку редакції, розвиток кооперативного руху в таборах – дав би ази економічних знань для вояцтва та дозволив би підготувати його до подальшого

мирного життя. Також на його шпальтах публікувались й інші матеріали, в яких розглядались різні аспекти політичного і культурного життя, проблеми розвитку національного театру, уміщувались вірші та оповідання [91, с.53].

У липні 1921 р. увазі таборян було запропоноване перше (і як виявилось пізніше – єдине) число літературно-військового журналу «Альманах», редакція якого висловила сподівання на те, що часопис знайде «прихильне, щире відношення як з боку військових кіл, так і широких верств громадянства» [92, с.1]. Також у таборі виходила ціла низка сатирично-гумористичних листків, які являли собою важливу сторінку таборового повсякдення інтернованого вояцтва [93, с.53-55]. Ще одне таборове видання – «Релігійно-науковий вісник» – позиціонувало себе як журнал духовного змісту. Він був заснований заходами таборового священика о. Петра Білона, який з послідовно державницьких позицій визначив місію української церкви в тодішніх умовах більшовицького панування в Україні: «Церква повинна об'єднати навкруги себе українських людей і стати на захист Батьківщини і народних святинь» [94, с.3].

Отже, заходами штабу інтернованих Військ УНР та частини старшинства культурно-освітнє життя у таборі Александрів набуло достатньо високого рівня інтенсивності та вирізнялось своєю різноманітністю. Освітні та мистецькі осередки, які були засновані в таборі, дозволили об'єднати значну частину патріотично налаштованого вояцтва та спрямувати їх зусилля у конструктивне річище. Таборовий театр, хор, оркестр, різні гуртки на загал успішно надзвичайно важливу місію скріплення національної свідомості вояцтва та зміцнення їх морального духу, що значною мірою дозволило запобігти розкладовим у середовищі інтернованих. З цією ж метою у таборі проводилось святкування національних свят, відзначення пам'ятних дат (дні Т.Шевченка, І.Франка та ін.), вшановувались пам'ять полеглих у боях з більшовиками вояків Армії УНР.

Важливу складову таборового повсякдення являла собою таборова преса, яка попри всі негаразди, пов'язані з труднощами її видання в Александрові, знаходила можливість оперативно інформувати вояцтво про події в Європі та

Україні, не забуваючи при цьому й про висвітлення таборового життя. Завдяки пресі інтерновані завжди мали інформацію і про гуманітарно-благодійну діяльність таборового кооперативу та тих харитативних організацій, які великою мірою фінансово забезпечували нормальну роботу майже всіх культурно-освітніх інституцій таборі, а також суттєво допомагали жінкам і дітям.

Одним з найбільших позитивних наслідків діяльності культурно-освітніх відділів, до праці в яких були притягнуті випробувані у боях старшини, що вже мали певний досвід роботи та стійкі національно-державницькі переконання, стала також майже повна ліквідація неграмотності в таборі. Учні таборових шкіл грамоти також отримали перші елементарні знання рахунку, навчились читати і писати. Це відкривало можливості для продовження освіти та опанування однією чи кількома цивільними спеціальностями – що зрештою дозволило табор'янам підготуватись до ліквідації таборів у майбутньому.

Це було тим більш важливо, що уряд Польщі прагнув до поступового скорочення числа таборів та їх мешканців, внаслідок чого табір в Александрові був ліквідований восени 1921 р., а його мешканці – перевезені до таборів у Каліш та Стшалково. Одночасно польська влада все послідовніше заохочувала інтернованих самостійно дбати про свій побут в Польщі – вже поза межами таборів, для чого всім бажаючим надавалась можливість працевлаштуватись в межах країни або виїхати на роботи чи навчання до інших європейських держав.

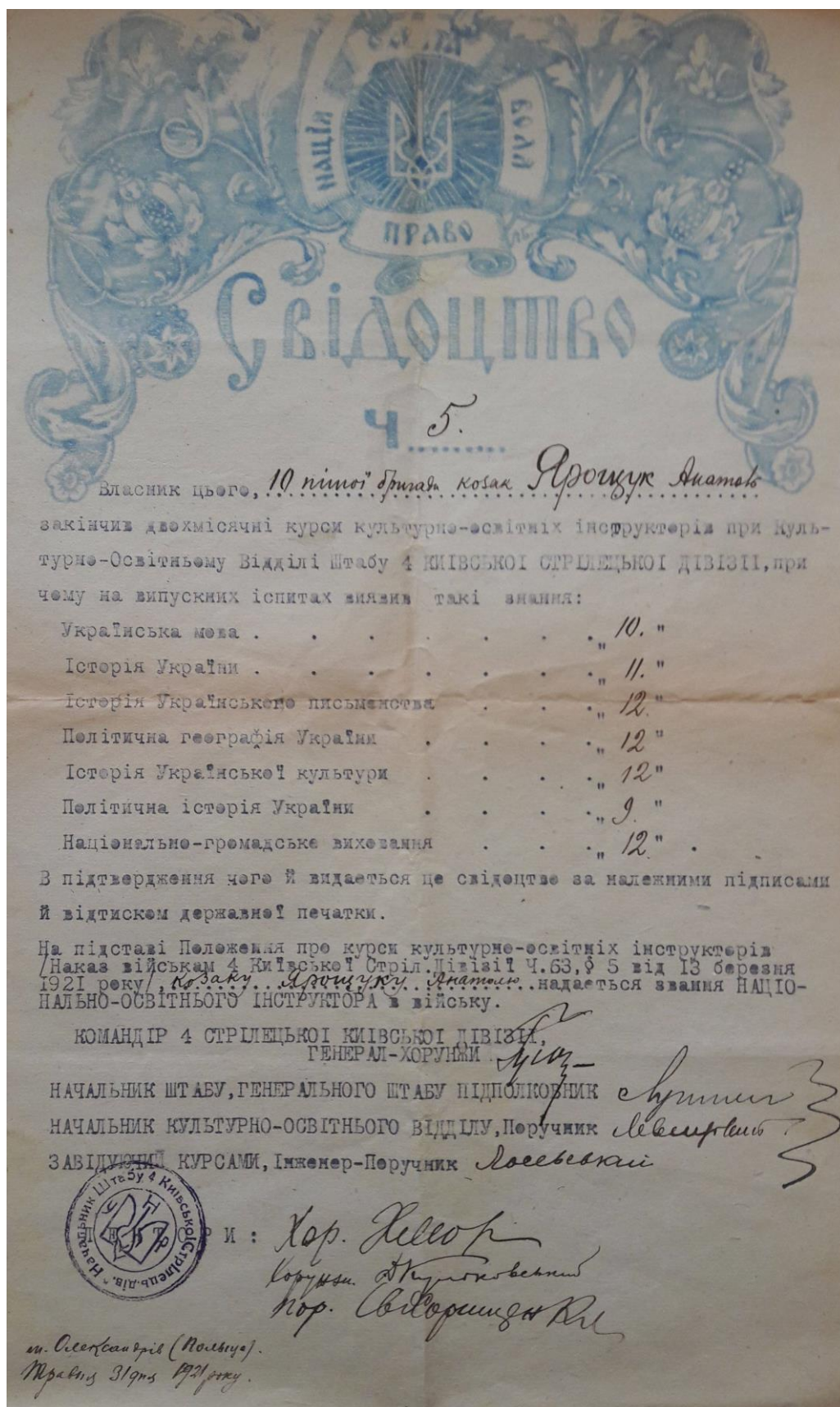
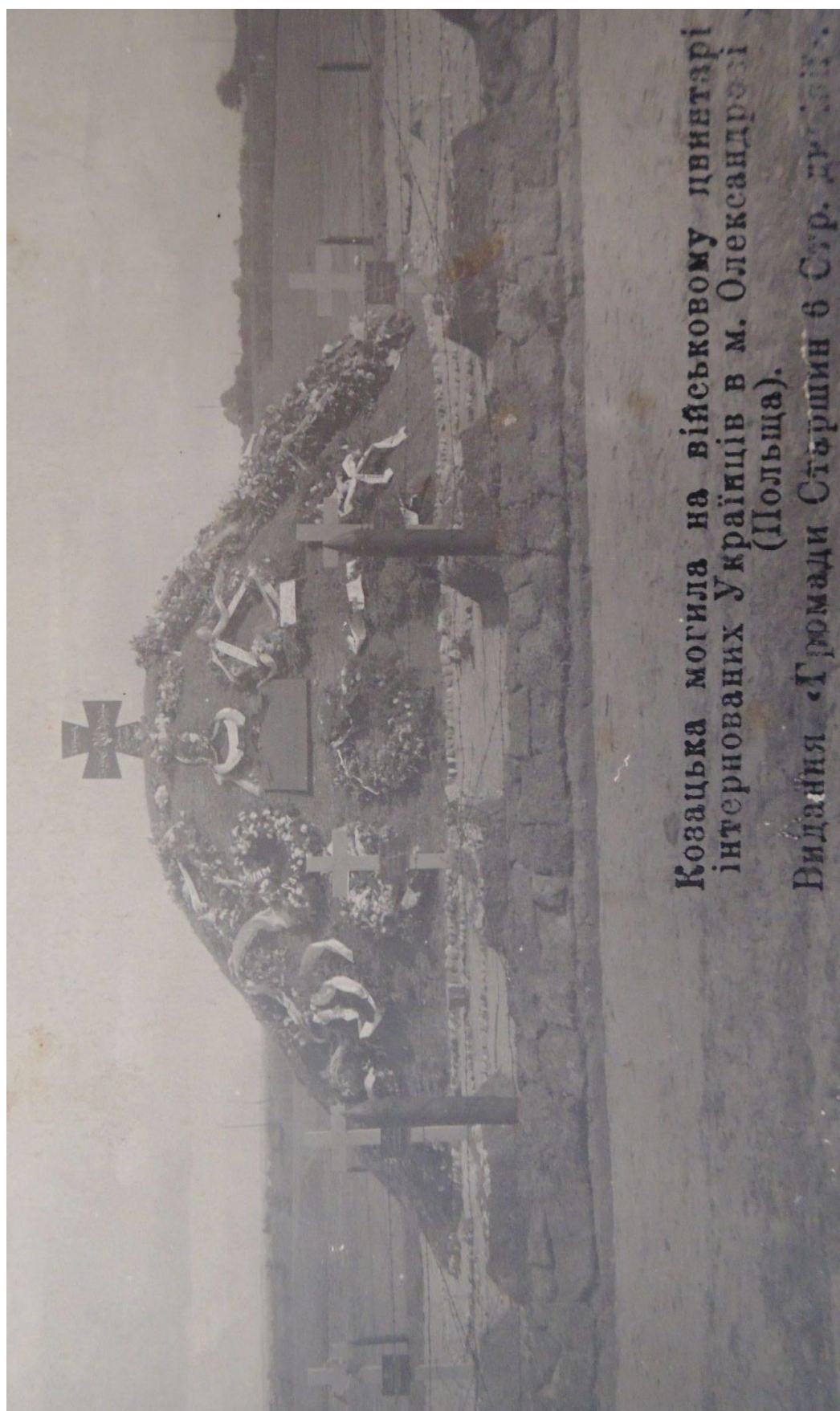

Рис. 1. Свідоцтво про закінчення двохмісячних курсів культурно-освітніх інструкторів при культурно-освітньому відділі штабу 4-ої Київської стрілецької дивізії Армії УНР, видане козаку 10-ої пішої бригади Анатолію Ярошуку, табір Александрів, 31 травня 1921 р.

Козацька могила на військовому цвинтарі
інтернованих Українців в м. Олександрові
(Польща).
Видання «Громади Старшин в Спр. др. 1911».

Рис. 2. Козацька могила на військовому цвинтарі інтернованих воєнів-українців в Олександрові, 1921 р.

Рис. 3. Верхня частина титульної сторінки таборового часопису «Нове життя», Александрів Куявський, 1921 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Karpus Z. Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujańskim w latach 1918-1921 / Z.Karpus // Zapiski Kujańsko-Dobrzyńskie. – Włocławek, 1987. – T.VI (Historia). – S. 245-258.
2. Вішка О. Козацька могила на Куявах / О.Вішка. – Львів, 1993. – 12 с.
3. Колянчук О. Слідами інтернованих в Польщі вояків Армії УНР / О.Колянчук // Наше Слово. – Варшава, 1991. – № 49, 50; 1992. – № 1.
4. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.) / І.Срібняк. – Київ-Філадельфія, 1997. – 187 с.
5. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. Ч.ІІ: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924) / Н.Сидоренко. – К., 2000. – 262 с.
6. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / О.Колянчук. – Львів, 2000. – 272 с.
7. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження/ О.Вішка. – Львів, 2002. – 479 с.
8. Karpus Z. Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujańskim 1918-1921 / Z.Karpus // Aleksandrów Kujański. Obóz jeńców i internowanych 1918-1921. – Toruń, 2008. – Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej). – S. 51-64.
9. Срібняк І. Культурно-освітня робота в таборі інтернованих військ УНР Александрів-Куявський у 1920-1921 рр. / І.Срібняк // Aleksandrów Kujański. Obóz jeńców i internowanych 1918-1921. – Toruń, 2008. – Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej). – S. 65-76.
10. Wiszka E. Ukraińska prasa obozowa wydawana w Aleksandrowie Kujańskim (1920-1921) / E. Wiszka // Aleksandrów Kujański. Obóz jeńców i

- internowanych 1918-1921. – Toruń, 2008. – Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej). – S. 77-90.
11. Waszkiewicz Z. Żucie religijne w Obozie Internowanych nr 6 w Aleksandrowie Kujawskim w 1921 roku /Z. Waszkiewicz // Aleksandrów Kujawski. Obóz jeńców i internowanych 1918-1921. – Toruń, 2008. – Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej). – S. 91-97.
 12. Зірниця. – Олександрів, 1921. – 15 січня. – Ч.1. – С. 16.
 13. Нове життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 1.
 14. Кооперативні курси // Зірниця. – Олександрів, 1921. – 15 січня. – Ч.1. – С. 15.
 15. Зірниця. – Олександрів, 1921. – 15 січня. – Ч.1. – С. 16.
 16. ЦДАВО України, ф.3523, оп.2, спр.33, арк.20зв.
 17. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.200, арк.60.
 18. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.197, арк.4.
 19. Karpus Z. Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim w latach 1918-1921 / Z.Karpus// Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie. – Włocławek, 1987. – T.VI (Historia). – S. 245.
 20. Вішка О. Козацька могила на Куявах /О.Вішка. – Львів, 1993. – С. 8.
 21. З культурно-освітньої праці 6 стр[ілецької] дивізії // Зірниця. – Олександрів, 1921. – 25 лютого. – Ч.3-4. – С. 25-26.
 22. Зірниця. – Олександрів, 1921. – 25 лютого. – Ч.3-4. – С. 29.
 23. Культурно-освітня праця 4 Київської дивізії // Зірниця. – Олександрів, 1921. – 25 лютого. – Ч.3-4. – С. 27.
 24. Національно-освітня та військова праця в 4 Київській дивізії // Альманах. – Олександрів Куявський, 1921. – №1. – С. 28-29.
 25. ЦДАВО України, ф.1078, оп.4, спр.6, арк.71.
 26. ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.40, арк.20.
 27. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.544, арк.31.
 28. Зірниця. – Олександрів, 1921. – 15 травня. – Ч.7. – С. 25.
 29. Нове життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 4.

30. ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.38, арк.70.
31. Нове життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 3.
32. Нове життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 2.
33. Нове життя. – Александрово, 1921. – 12 вересня. – № 68. – С. 2.
34. ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.4, арк.12.
35. Національно-освітня та військова праця в 4 Київській дивізії // Альманах. – Александрів Куявський, 1921. – №1. – С. 28-29.
36. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO), rękopis 22/53/17.
37. ЦДАВО України, ф.1078, оп.3, спр.308, арк.3-19.
38. Нове життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 2.
39. Ш.І. Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі // Український Сурмач. – Щипіорно, 1923. – 6 травня. – Ч.51-52. – С. 7.
40. Битинський М. Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті / М.Битинський// Гуртуймося. – Прага, 1932. – № IX. – С. 37.
41. ЦДАВО України, ф.2562, оп.1, спр.32, арк.108-108зв.
42. Зірниця. – Олександрів, 1921. – 15 березня. – Ч.5. – С. 27.
43. Зірниця. – Олександрів, 1921. – 25 лютого. – Ч.3-4. – С. 27.
44. Гладкий Г. Театр / Г.Гладкий// Зірниця. – Олександрів, 1921. – 25 лютого. – Ч.3-4. – С. 17.
45. ЦДАВО України, ф.3523, оп.2, спр.1, арк.12.
46. ЦДАВО України, ф.2562, оп.1, спр.32, арк.108-108зв.
47. Зірниця. – Олександрів, 1921. – 25 лютого. – Ч.3-4. – С. 30.
48. Національно-освітня та військова праця в 4 Київській дивізії // Альманах. – Александрів Куявський, 1921. – №1. – С. 29.
49. Нове життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 2.
50. ЦДАВО України, ф.3523, оп.2, спр.1, арк.12.
51. Зірниця. – Олександрів, 1921. – 25 лютого. – Ч.3-4. – С. 30.
52. Хорому Стрільцеві // Нове життя. – Александрово, 1921. – 24 квітня. – № 41. – С. 4.

53. «Невольник» на таборовій сцені // Нове життя. – Александрово, 1921. – 24 квітня. – № 41. – С. 4.
54. ЦДАВО України, ф.2562, оп.1, спр.32, арк.108-108зв.
55. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.200, арк.60.
56. Нове Життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 2.
57. Національно-освітня та військова праця в 4 Київській дивізії // Альманах. – Александрів Куявський, 1921. – №1. – С. 28-29.
58. ЦДАВО України, ф.2439, оп.1, спр.27, арк.627.
59. Битинський М. Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті / М. Битинський // Гуртуймося. – Прага, 1932. – № IX. – С. 37.
60. Нове життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 3.
61. Зірниця. – Олександрів, 1921. – 15 січня. – Ч.1. – С. 6.
62. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.544, арк.31.
63. Karpus Z. Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim w latach 1918-1921 / Z.Karpus // Zapiski Kyjawsko-Dobrzyńskie. – Włocławek, 1987. – T.VI (Historia). – S. 256.
64. О.К. З нашого церковного життя // Нове життя. – Александрово, 1921. – 24 квітня. – № 41. – С. 1.
65. О.К. З нашого церковного життя // Нове життя. – Александрово, 1921. – 24 квітня. – № 41. – С. 1.
66. Зірниця. – Олександрів, 1921. – 15 березня. – Ч.5. – С. 26.
67. Нове життя. – Александрово, 1921. – 23 червня. – № 57. – С. 4.
68. Білон П. Спогади /П.Білон. – Пітсбург, 1952. – Ч.1. – С. 159.
69. Нове життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 4.
70. Вішка О. Табір воїнів УНР в Александрові Куявському / О.Вішка// Наше слово. – Варшава, 1991. – № 48. – С. 6.
71. Вішка О. Козацька могила на Куявах / О.Вішка. – Львів, 1993. – С. 8.
72. Wiszka E. Wspólna modlitwa na Kozackiej Mogile / E. Wiszka // Polski Żołnierz Prawosławny. – 1999. – R.VI. – Nr 1(18). – S.14.
73. Нове життя. – Александрово, 1921. – 30 серпня. – № 66. – С.4.

74. Нове життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 6.
75. Karpus Z. Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim w latach 1918-1921 / Z.Karpus// Zapiski Kyjawsko-Dobrzyńskie. – Włocławek, 1987. – T.VI (Historia). – S. 255-256.
76. Вішка О. Козацька могила на Куявах / О.Вішка. – Львів, 1993. – С. 8.
77. ЦДАВО України, ф.2439, оп.2, спр.58, арк.13.
78. Битинський М. Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті / М.Битинський// Гуртуймося. – Прага, 1932. – № IX. – С. 37.
79. Нове життя. – Щипіорно, 1921. – 26 грудня. – № 97. – С. 3.
80. ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.12зв.
81. ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.14, арк. 56, 62, 63.
82. ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.12зв.
83. Вішка О. Видавнича діяльність вояків Армії УНР, інтернованих в Александрові Куявському /О.Вішка // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1995. – Вип.2. – С. 362.
84. ЦДАВО України, ф.3523, оп.1, спр.12, арк.12зв.
85. Нове Життя. – Щипіорно, 1922. – 16 січня. – № 100. – С. 1.
86. Нове життя. – Александрово, 1921. – 30 серпня. – № 66. – С. 4.
87. Нове життя. – Александрово, 1921. – 7 вересня. – № 67. – С. 2.
88. Нове Життя. – Щипіорно, 1922. – 16 січня. – № 100. – С. 2.
89. Український стрілець. – Александрів Куявський, 1921. – Ч.3. – С. 2.
90. Вішка О. Преса української еміграції в Польщі (1920-1939 рр.): Історико-бібліографічне дослідження /О.Вішка. – Львів, 2002. – С. 316.
91. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. Ч.ІІ: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924) / Н.Сидоренко. – К., 2000. – С. 53.
92. Альманах. – Александрів Куявський, 1921. – Ч.1. – С. 1.
93. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. Ч.ІІ: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924) / Н.Сидоренко. – К., 2000. – С. 53-55.

94. Білон П. Спасення України в вірі / П.Білон// Релігійно-науковий вісник. – Александрів Куявський, 1921. – 15 вересня. – Ч.1. – С. 3.

References:

1. KARPUS, Z. (1987) Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim w latach 1918-1921 *Zapiski Kyjawsko-Dobrzyńskie*. VI, 245-258.
2. VISHKA, O. (1993) *Kozats'ka mohyla na Kuyavakh*. L'viv.
3. KOLYANCHUK, O. (1991-1992) Slidamy internovanykh v Pol'shchi voyakiv Armii UNR *Nashe Slovo*. 49, 50; 1.
4. SRIBNYAK, I. (1997) *Obezzbroyena, ale neskorena: Internovana Armia UNR u taborakh Pol'shchi y Rumuniyi (1921-1924 rr.)*. Kyiv-Filyadel'fiya.
5. SYDORENKO, N. (2000) *Natsional'no-dukhovne samostverdzhennya*. Ch.II: Presa internovanykh ukrayintsiv ta tsyvil'noyi emihratsiyi (Chekhiya, Pol'shcha, Rumuniya, Yehypet, 1919-1924). Kyiv.
6. KOLYANCHUK, O. (2000) *Ukrayins'ka viys'kova emihratsiya u Pol'shchi (1920–1939)*. L'viv.
7. VISHKA, O. (2002) *Presa ukrayins'koyi emihratsiyi v Pol'shchi (1920-1939 rr.): Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennya*. L'viv.
8. KARPUS, Z. (2008) Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim 1918-1921 *Aleksandrów Kujawski. Obóz jeńców i internowanych 1918-1921*. Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej). Toruń, 51-64.
9. SRIBNYAK, I. (2008) Kul'turno-osvitnya robota v tabori internovanykh viys'k UNR Aleksandriv-Kuyavs'kyy u 1920-1921 rr. *Aleksandrów Kujawski. Obóz jeńców i internowanych 1918-1921*. Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej). Toruń, 65-76.
10. WISZKA, E. (2008) Ukrańska prasa obozowa wydawana w Aleksandrowie Kujawskim (1920-1921) *Aleksandrów Kujawski. Obóz jeńców i internowanych*

- 1918-1921. Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej). Toruń, 77-90.
11. WASZKIEWICZ, Z. (2008) Żucie religijne w Obozie Internowanych nr 6 w Aleksandrowie Kujawskim w 1921 roku *Aleksandrów Kujawski. Obóz jeńców i internowanych 1918-1921*. Część I (Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej). Toruń, 91-97.
 12. Zirnytsya (1921) Oleksandriv, 1, 16.
 13. Nove zhyttya (1921) Shchypiorno, 97, 1.
 14. Kooperatyvni kursy (1921) Zirnytsya Oleksandriv, 1, 15.
 15. Zirnytsya (1921) Oleksandriv, 1, 16.
 16. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (TSDAVO Ukrainy), f.3523, op.2, spr.33, ark.20zw.
 17. TSDAVO Ukrainy, f.1078, op.2, spr.200, ark.60.
 18. TSDAVO Ukrainy, f.1075, op.2, spr.197, ark.4.
 19. KARPUS, Z. (1987) Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim w latach 1918-1921 *Zapiski Kyjawsko-Dobrzyńskie*. VI, 245.
 20. VISHKA, O. (1993) *Kozats'ka mohyla na Kuyavakh*. L'viv.
 21. Z kul'turno-osvitn'oyi pratsi 6 str[ilets'koyi] dyviziyyi (1921) Zirnytsya Oleksandriv, 3-4, 25-26.
 22. Zirnytsya (1921) Oleksandriv, 3-4, 29.
 23. Kul'turno-osvitnya pratsya 4 Kyyivs'koyi dyviziyyi (1921) Zirnytsya Oleksandriv, 3-4, 27.
 24. Natsional'no-osvitnya ta viys'kova pratsya v 4 Kyyivs'kiy dyviziyyi (1921) *Al'manakh Aleksandriv Kuyavs'kyy*, 1, 28-29.
 25. TSDAVO Ukrainy, f.1078, op.4, spr.6, ark.71.
 26. TSDAVO Ukrainy, f.2439, op.1, spr.40, ark.20.
 27. TSDAVO Ukrainy, f.1075, op.2, spr.544, ark.31.
 28. Zirnytsya (1921) Oleksandriv, 7, 25.
 29. Nove zhyttya (1921) Shchypiorno, 97, 4.

30. TSDAVO Ukrainy, f.1075, op.2, spr.544, ark.31.
31. Nove zhyttya (1921) Shchypiorno, 97, 3.
32. Nove zhyttya (1921) Shchypiorno, 97, 2.
33. Nove zhyttya (1921) Aleksandrovo, 68, 2.
34. TSDAVO Ukrainy, f.3523, op.1, spr.4, ark.12.
35. Natsional'no-osvitnya ta viys'kova pratsya v 4 Kyivivs'kiy dyvizii (1921) *Al'manakh*. Aleksandriv Kuyavs'kyi, 1, 28-29.
36. Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO), rękopis 22/53/17.
37. TSDAVO Ukrainy, f.1078, op.3, spr.308, ark.3-19.
38. Nove zhyttya (1921) Shchypiorno, 97, 2.
39. Blahodiyni chuzhozemni orhanizatsiyyi ta shkil'no-prosvitnya diyal'nist' v taborakh internovanykh Ukrayintsiv v Pol'shchi (1923) *Ukrayins'kyi Surmach*. Shchypiorno, 51-52, 7.
40. BYTYNS'KYY, M. (1932) Ukrayins'ke voyatstvo na kul'turno-osvitn'omu fronti // *Hurtuymosya*. Praha, IX, 37.
41. TSDAVO Ukrainy, f.2562, op.1, spr.32, ark.108-108zw.
42. Zirnytsya (1921) Oleksandriv, 5, 27.
43. Zirnytsya (1921) Oleksandriv, 3-4, 27.
44. HLADKYY, H. (1921) Teatr Zirnytsya. Oleksandriv, 3-4, 17.
45. TSDAVO Ukrainy, f.3523, op.2, spr.1, ark.13.
46. TSDAVO Ukrainy, f.2562, op.1, spr.32, ark.108-108zw.
47. Zirnytsya (1921) Oleksandriv, 3-4, 30.
48. Natsional'no-osvitnya ta viys'kova pratsya v 4 Kyivivs'kiy dyvizii (1921) *Al'manakh*. Aleksandriv Kuyavs'kyi, 1, 29.
49. Nove zhyttya. – Shchypiorno, 1921. – 26 hrudnya. – № 97. – S.2.
50. TSDAVO Ukrainy, f.3523, op.2, spr.1, ark.12.
51. Zirnytsya (1921) Oleksandriv, 3-4, 30.
52. Khoromu Stril'tsevi (1921) *Nove zhyttya*. Aleksandrovo, 41, 4.
53. «Nevol'nyk» na taboroviy stseni (1921) *Nove zhyttya*. Aleksandrovo, 41, 4.
54. TSDAVO Ukrainy, f.2562, op.1, spr.32, ark.108-108zw.

55. TSDAVO Ukrainy, f.1078, op.2, spr.200, ark.60.
56. Nove zhyttya (1921) Shchypiorno, 97, 2.
57. Natsional'no-osvitnya ta viys'kova pratsya v 4 Kyivivs'kiy dyvizii (1921) *Al'manakh*. Aleksandriv Kuyavs'kyi, 1, 28-29.
58. TSDAVO Ukrainy, f.2439, op.1, spr.27, ark.627.
59. BYTYNS'KYY, M. (1932) Ukrayins'ke voyatstvo na kul'turno-osvitn'omu fronti *Hurtuymosya*. Praha, IX, 37.
60. Nove zhyttya (1921) Shchypiorno, 97, 2.
61. Zirnytsya (1921) Oleksandriv, 1, 6.
62. TSDAVO Ukrainy, f.1075, op.2, spr.544, ark.31.
63. KARPUS, Z. (1987) Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim w latach 1918-1921 *Zapiski Kyjawsko-Dobrzyńskie*. VI, 256.
64. Z nashoho tserkovnoho zhyttya (1921) *Nove zhyttya*. Aleksandrovo, 41, 1.
65. Z nashoho tserkovnoho zhyttya (1921) *Nove zhyttya*. Aleksandrovo, 41, 1.
66. Zirnytsya (1921) Oleksandriv, 5, 26.
67. Nove zhyttya (1921) Aleksandrovo, 57, 4.
68. BILON, P. (1952) *Spohady*. Pitsburh, 1, 159.
69. Nove zhyttya (1921) Shchypiorno, 97, 4.
70. VISHKA, O. (1991) Tabir voyiniv UNR v Aleksandrovi Kuyavs'komu *Nashe slovo* Varshava, 48, 6.
71. VISHKA, O. (1993) *Kozats'ka mohyla na Kuyavakh*. L'viv, 8.
72. WISZKA, E. (1999) Wspólna modlitwa na Kozackiej Mogile *Polski Żołnierz Prawosławny*. VI, 1(18), 14.
73. Nove zhyttya (1921) Aleksandrovo, 66, 4.
74. Nove zhyttya (1921) Shchypiorno, 97, 6.
75. KARPUS, Z. (1987) Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kyjawskim w latach 1918-1921 *Zapiski Kyjawsko-Dobrzyńskie*. VI, 255-256.
76. VISHKA, O. (1993) *Kozats'ka mohyla na Kuyavakh*. L'viv, 8.

77. TSDAVO Ukrainy, f.2439, op.2, spr.58, ark.13.
78. BYTYNS'KYY, M. (1932) Ukrayins'ke voyatstvo na kul'turno-osvitn'omu fronti *Hurtuymosya*. Praha, IX, 37.
79. Nove zhyttya (1921) Shchypiorno, 97, 3.
80. TSDAVO Ukrainy, f.3523, op.1, spr.12, ark.12zw.
81. TSDAVO Ukrainy, f.3523, op.1, spr.14, ark.56, 62, 63.
82. TSDAVO Ukrainy, f.3523, op.1, spr.12, ark.12zw.
83. VISHKA, O. (1995) Vydavnycha diyal'nist' voyakiv Armiyi UNR, internovanykh v Aleksandrovi Kuyavs'komu *Zbirnyk prats' Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. L'viv, 2, 362.
84. TSDAVO Ukrainy, f.3523, op.1, spr.12, ark.12zw.
85. Nove Zhyttya (1922) Shchypiorno, 100, 1.
86. Nove zhyttya (1921) Aleksandrovo, 66, 4.
87. Nove zhyttya (1921) Aleksandrovo, 67, 2.
88. Nove Zhyttya (1922) Shchypiorno, 100, 2.
89. Ukrayins'kyi strilets' (1921) Aleksandriv Kuyavs'kyi, 3, 2.
90. VISHKA, O. (2002) *Presa ukrayins'koyi emihratsiyi v Pol'shchi (1920-1939 rr.): Istoryko-bibliohrafichne doslidzhennya*. L'viv, 316.
91. SYDORENKO, N. (2000) *Natsional'no-dukhovne samostverdzheniya*. Ch.II: Presa internovanykh ukrayintsiv ta tsyvil'noyi emihratsiyi (Chekhiya, Pol'shcha, Rumuniya, Yehypet, 1919-1924). Kyiv, 53.
92. Al'manakh (1921) Aleksandriv Kuyavs'kyi, 1, 1.
93. SYDORENKO, N. (2000) *Natsional'no-dukhovne samostverdzheniya*. Ch.II: Presa internovanykh ukrayintsiv ta tsyvil'noyi emihratsiyi (Chekhiya, Pol'shcha, Rumuniya, Yehypet, 1919-1924). Kyiv, 53-55.
94. BILON, P. (1921) Spasennya Ukrayiny v viri *Relihiyno-naukovyy visnyk*. Aleksandriv Kuyavs'kyi, 1, 3.

Ihor Sribniak, Dr. of Science (History), Prof.

Borys Grinchenko Kyiv University

**«DON'T FESTER BEHIND BARS, GET ON WITH YOUR LIFE HERE,
IN THIS SMALL WIRED CITY...» (EVERYDAY LIFE OF THE INTERNED
UKRAINIAN SOLDIERS
IN ALEKSANDRIV (POLAND) EVIDENCED WITH CAMP PERIODICALS,
1921)**

***Abstract.** The article analyzes the conditions of stay and the main manifestations of the cultural and educational activities of interned Ukrainian soldiers in the camp of Alexandriv (Poland) in 1921. Based on the use of a wide range of archival sources, the author concluded that the camp of everyday war has been marked by considerable difficulties, but gradually the situation of the interned has been normalized. The camp was founded by a number of educational, cultural and artistic organizations, as well as a cooperative, which positively influenced the moral spirit of war. In addition, studios in camp schools, attending various educational courses allowed everyone to refill their knowledge of knowledge, which was extremely important in terms of emigration, allowing to fill the constructive meaning of the camp of the daily routine of a large number of interned, first of all from the number of officers.*

The availability of the theater, the choir, the orchestra, various coteries for the sake of successfully and extremely important mission of fastening the national consciousness of the war and strengthening their moral spirit, largely allowed to prevent collapsing in the interned environment. An important component of the camp's everyday life was the camp press, which, in spite of all the issues, i.e. the difficulties of its publication in Alexandriv, was able to quickly inform the public on the events in Europe and Ukraine, while not forgetting about the coverage of camp life. However, the interned did not have the opportunity to develop their cultural and educational achievements, for back in the autumn of 1921 the Polish authorities have

resorted to the settlement of the mentioned camp and the displacement of its inhabitants to other camps.

Key words: *interned, education, camp, senior officer, magazine, Alexandriv, Poland.*

Надійшла до редколегії 10.05.2018.